

88 · Truslen mod Danmark 1945-1991

Den militære trussel

Perioden indtil 1963 (se kapitel 22-24, 52 og 53)

Allerede i 1940'ernes slutning havde den sovjetiske generalstab efter ordre fra landets ledelse forberedt planer for en storkrig med de vestlige magter. Der vides imidlertid meget lidt om disse planers udvikling op igennem 1950'erne. Som påvist i undersøgelsen kritiserede den sovjetiske forsvarsminister marskal Sjukov i marts 1957 de gældende planer for at være for defensive, og han anbefalede en mere offensiv orientering. Ifølge marskalken besad man potentialet til i en krig at nå Kanalen på få dage. I undersøgelsen påvises det ligeledes, hvorledes den polske generalstab allerede fra 1950 i øvelse efter øvelse gennemførte offensive operationer mod Danmark, der blev erobret efter få dages kamp. Erobringen af Danmark fulgte efter afvisningen af stort anlagte vestlige landsætningsoperationer mod polske kyster udgående fra Danmark og Sverige. De polske øvelser blev indtil efteråret 1956 ledet af den Stalin nærtstående polske forsvarsminister marskal Rokossovskij og tolkes som afspjlinger af tankegange i den sovjetiske generalstab. I øvelsen fra sommeren 1950 omtales ud over det polske angreb på Danmark et sovjetisk hovedfremstød mod Ruhr. I en øvelse fra december 1954 optræder konceptet for den Kystfrontoperation mod Holland, Nordtyskland og Danmark, der i 1960'erne og 1970'erne var Polens hovedopgave i krig. Det skal bemærkes, at øvelsen omfattede erobring af Sydsverige, en opgave der fra begyndelsen af 1960'erne ikke omtales mere.

Opbygningen af et omfattende plankompleks for en offensiv mod Vesteuropa kan følges fra 1960'ernes begyndelse. Skæringsåret synes at have været 1961, i hvilket år Warszawapagtens flådeøvelser går fra at have været overvejende defensive til nu at omfatte en erobring af de danske øer og stræder. Hovedtanken var at besejre NATO-styrkerne i Vesteuropa gennem en lynkrig af kort varighed (14-21 dage). Herigennem ville USA's store styrke ikke kunne blive udslaggivende for krigsudfaldet, formodedes det. Den militære hovedindsats var selvsagt en opgave for Sovjetunionen, hvis armeer i Østtyskland skulle angribe Forbundsrepublikken, men en væsentlig krigsopgave var tildelt den polske armé, der skulle gå mod Danmark og Nederlandene i den såkaldte Nordfrontoperation eller Kystfrontoperation. Denne operation er formentlig den af Warszawapagtens opgaver i krigstid, der lader sig bedst belyse i dag på grund af adgang til et omfattende østtysk og polsk kildemateriale.

Det fortjener at bemærkes, at Polen på eget initiativ henvendte sig til Sovjetunionen i 1961 og anmodede om at få erobringen af Danmark som selvstændig opgave. Dette accepteredes ved et møde i Moskva mellem de to sta-

ters generalstabe, hvor de nærmere retningslinjer for operationen også blev nedfældet. Hermed blev Polen, i alle tilfælde formelt, leder af en frontoperation, på samme vis som den tjekkoslovakiske hær kort efter fik overdraget ansvaret for en front, der i givet fald skulle rykke ind i Sydtykland. De vestlige vurderinger af den polske hærs loyalitet over for Sovjetunionen i tilfælde af krig var svingende, men i 1960'erne og 1970'erne var det opfattelsen, at den polske hær ville opfylde sine forpligtelser, ikke mindst hvis de nyerehvervede provinser i vest føltes truede. Til trods for den interne uro i Polen fra slutningen af 1970'erne gik de vestlige efterretningstjenester også i 1980'erne ud fra, at Polen ville overholde de militære forpligtelser.

Såvel øvelserne i Warszawapagten som planerne for angrebet på Vesteuropa var præget af den offensive ånd, der rådede i den sovjetiske generalstab. Det er dog vurderingen i udredningen, at de offensive krigsscenerier ikke er vidnesbyrd om intentioner om et uprovokeret angreb fra den sovjetiske ledelses side. Derimod indgik de i en form for afskrækkelsestankegang,¹ hvor afskrækkelsens troværdighed i høj grad formodedes at bygge på evnen til at kunne udføre storstilede offensive operationer med kort varsel. En nogenlunde tilsvarende afskrækkelsestankegang rådede på vestlig side, og det amerikanske luftvåbens indsats var offensivt anlagt gennem hele den kolde krig. I 1950'erne var den amerikanske luftoverlegenhed så stor, at man kunne lade samtlige Strategic Air Commands rekognosceringsfly, formentlig omkring 20 fly af typen RB-47, flyve ind over Vladivostok i fuldt dagslys.² Det samme skete over Novaja Semlja.

De offensive krigsscenerier, som vi møder såvel i Warszawapagten stabsøvelser som i de kendte operationsplaner fra 1960'erne og 1970'erne, udgør ikke noget bevis for, at den sovjetiske ledelse havde planer om at angribe Vesteuropa eller Danmark på et gunstigt tidspunkt, således som det lejlighedsvis hævdes også i den danske debat om den kolde krig. Scenerierne betragtes som afspejling af de planer for gennemførelsen af en krig, som den sovjetiske generalstab på Khrusjtjovs ordre havde udformet omkring 1960-1961 og som den løbende reviderede under hensyntagen til den militære udvikling. Generelt var den sovjetiske politik over for Vesten forsigtig. De operative planer, der var præget af sovjetisk ideologi og af landets militærhistoriske erfaringer, var begrundet i den ideologiske og politiske modsætning mellem Øst og Vest – der til stadighed skabte kriser og aktualiserede muligheden af væbnet konflikt – og betragtes i undersøgelsen som en af de valgmuligheder, den sovjetiske ledelse kunne gribe til i et worst case-scenarie. Og worst case var for sovjetledelsen efter øvelsesscenerierne at dømme et af USA ledet angreb på

¹ John Erickson, "The Soviet View of Deterrence: A General Survey", *Survival*, November/December 1982, s. 242-251.

² Richard H. Kohn og Joseph P. Harahan (eds.), "U.S. Strategic Air Power, 1948-1962. Excerpts from an Interview with Generals Curtis E. LeMay, Leon W. Johnson, David A. Burchinal, and Jack J. Catton", *International Security*, Spring 1988, vol. 12(4), 78-95, s. 86.

Sovjetunionen med henblik på at knuse sovjetkommunismen og indføre demokrati i Østeuropa.

Den danske militære efterretningstjeneste (FE) udfyldte i 1950'erne en vigtig varslingsfunktion i Østersøområdet for såvel Danmark som for en række partnere. I et omfattende analysearbejde blev desuden såvel stærke som svage sider ved den østlige styrkeopbygning fremdraget og hele det militære billede i Østtyskland og Østersøen belyst. Det blev herunder påpeget, hvor afhængige de sovjetiske styrker gennem det meste af perioden var af jernbanetransporter, og de svagheder, der knyttede sig til de østlige forbindelseslinjer og ikke mindst det østtyske jernbanevæsen, blev understreget. Det blev også påpeget, at de sovjetiske styrker befandt sig i en løbende moderniseringsproces. Fokus i indhentningsarbejdet var i høj grad rettet mod Østersøen. Her konstateredes det, hvorledes den oprindeligt stærkt defensive sovjetiske Østersøflåde i løbet af 1950'erne bevægede sig vestover og ved årtiets slutning opererede helt fremme ved de danske stræder. Under kriserne omkring Berlin gav FE med sine analyser af de sovjetiske styrkers optræden et løbende og nøgternt korrektiv til de oplysninger, de opskræmte medier gav de danske beslutningstagere. Under Cuba-krisen var det til stadighed FE's vurdering, at krisen primært drejede sig om det Caribiske Hav og ikke havde europæiske implikationer.

Perioden 1963-1978 (se kapitel 50-53)

Warszawapagtlandenes operationer mod Danmark og det danske nærområde er i udredningen rekonstrueret på grundlag af et omfattende materiale. Målet var at erobre landet på ca. 12 dage samt at bryde gennem de danske stræder og nå ud til Nordsøen inden for samme tidsrum. Hovedoperationerne var et angreb på Jylland foretaget af en polsk armé, erobring af Sjælland gennem en landsætnings-/luftlandeoperation foretaget af polske og sovjetiske styrker samt gennembruddet af stræderne, der især var opgaver for den sovjetiske flåde og den østtyske flåde. Som meget vigtig betragtedes åbningen af Kielerkanalen, der skulle muliggøre dannelsen af en militær position i den sydlige Nordsø. I landsætnings-/luftlandeoperationen spillede polske specialstyrker en hovedrolle, og planlægningen af den blev grundigt forberedt, ikke mindst gennem en omfattende spionageaktivitet mod danske kyster og militære anlæg. Specielt de mangesidede polske og østtyske efterretningsaktiviteter mod Danmark er belyst gennem et nyt og omfattende materiale.

Warszawapagten stod formentlig stærkest militært omkring 1975, på hvilket tidspunkt man ikke synes at have næret tvivl om, at man kunne gennemføre planerne, hvis det kom til krig. Fra dette tidspunkt voksede imidlertid NATO's kapabilitet, og allerede omkring 1980 var billedet ændret, bl.a. som følge af Vestens stærkt voksende panserværns muligheder.

Om planerne mod Danmark i givet fald kunne realiseres, er selvsagt vanskeligt at sige. At dømme ud fra øvelserne synes polakkerne i 1960'erne og 1970'erne ikke at have forstillet sig uoverstigelige vanskeligheder ved at erobre Jylland, hvor man (i alle tilfælde i 1972) regnede med at have en overvægt med hensyn til kampvogne på næsten 3:1. I hvilket omfang man senere har indregnet forstærkninger til Danmark i styrkeligningen er fortsat uklart. Derimod er der ikke tvivl om, at man fra starten i Warszawapagten har været klar over de risikomomenter, der knyttede sig til gennemførelsen af landsætnings-luftlandeoperationen mod Sjælland. Operationen gik ud på at etablere brohoveder i Køge og Fakse Bugt og ud fra de konsoliderede brohoveder gennemføre øens erobring. Fra starten var polakkerne opmærksomme på de risici, der knyttede sig til operationen, og havde navnlig opmærksomheden rettet mod indsættelse af kernevåben fra vestlig side. Dette forhold bevirkede, at landsætningsoperationen fra slutningen af 1960'erne blev udskudt til krigens femte dag. Så langt et tidsrum skønnedes altså nødvendigt for at opnå den overlegenhed i luften og på søen, som gjorde operationen militært forsvarlig. Fra anden halvdel af 1970'erne forværredes det sømilitære billede for Warszawapagtflåderne til trods for en talmæssig overlegenhed. På dette tidspunkt mistede de den overlegenhed med hensyn til sømålsmissiler, de havde besiddet gennem mere end 10 år i kraft af deres Styx-missil. I stedet fik de vestlige flåder (Danmark dog først fra 1979) en overvægt gennem de længerækkende og mere præcise Harpoon- og Exocet-missiler. Derudover voldte introduktionen af nye og mere sofistikerede minityper i de vestlige flåder bekymringer i øst.

I de Danmarksoperationer, vi møder i de forskellige Warszawapagtøvelser i 1960'erne og 1970'erne, optræder et betydeligt antal *kerne våben*, både strategiske og taktiske. De strategiske kernevåben indgik alene i Sovjetunionens arsenal, mens de taktiske kernevåben også blev fremført af Polen, i hvis armeer indgik operativt-taktiske raketbrigader, der kunne få tildelt rådighed over sprænghoveder fra 3 til 100 kilotons.³ Forudsætningen var altid i de østlige øvelser, at NATO-styrkerne først havde indsat kernevåben. Det er opfattelsen i udredningen, at brugen af kernevåben i forbindelse med Danmarksoperationen nøje fulgte de forskellige faser i den sovjetiske kernevåbenstrategi. Denne var i Khrusjtjovperioden præget af teorien om den totale kernevåbenkrig (som man dog ikke havde midler til at føre), men bevægede sig derefter – efter en mellemfase i slutningen 1960'erne – frem til antagelse af ikke-førstebrugs-doktrinen i begyndelsen af 1970'erne, der var gældende den kolde krig ud. Fra 1970'erne ville Sovjetunionen således alene bruge kernevåben, hvis NATO-landene havde taget kernevåben i brug, eller det stod ube-

³ Bomben over Nagasaki var på ca. 20 kilotons. Et kernevåben på 1 kiloton har en sprængkraft svarende til 1.000 tons af det militære sprængstof TNT. Denne mængde svarer til ca. 100 lastvognslæs.

strideligt fast, at Vesten var besluttet på at gøre brug af dem. I den sidstnævnte situation ville man søge at foretage et forkøbsslag (preemption) for ikke at blive afgørende svækket.

Forkøbsslaget havde (oprindeligt af svaghedsgrunde) fra 1950'erne været et nøglepunkt i den sovjetiske kernevåbentænkning, hvilket blev demonstreret så sent som i 1980'erne i forbindelse med den meget store efterretningsoperation „Rjan“ (eller Ryan), der beskrives nedenfor. Operation „Rjan“, der også må have præget de østlige efterretningsaktiviteter i Danmark, var i sin kerne en aflæsning i meget stor målestok af alle de indikatorer i de vestlige samfund, der kunne afsløre, om Vesten havde startet nedtællingen til et kernevåbenangreb på Sovjetunionen.

Det er ikke rigtigt, når det i litteraturen uden nærmere periodeangivelse hævdes, at Sovjetunionen ville indsætte kernevåben senest på tredjedagen helt frem til den kolde krigs afslutning. Den østlige teori for indsættelse af kernevåben var forskellig fra fase til fase, men fra 1970'ernes begyndelse gjaldt som beskrevet doktrinen om ikke-førstebrug. Det er imidlertid rigtigt, at Sovjetunionen under den spændte situation i 1980'erne opretholdt et højt kernevåbenberedskab til det sidste. Selv i de allersidste år af den kolde krig indgik der også en kernevåbenindsats i de defensive øvelser, der afholdtes på dette tidspunkt, men antallet af indsatte kernevåben var stærkt begrænset i forhold til tidligere, og indsættelsen skete ikke automatisk, men i henhold til den ovenfor beskrevne doktrin for indsættelse af kernevåben.

Vender vi os til slut til *FE's analyse*, lagde disse i beskrivelsen af Øst-Vest-forholdet ud over betoningen af afskrækkelsesaspektet betydelig vægt på den sovjetiske doktrin om fredelig sameksistens, og generelt regnede man i det officielle danske trusselsbillede i 1960'erne (og 1970'erne) ikke med, at en krig mellem Øst og Vest var særlig sandsynlig, hvis NATO kunne holde sammen. Hvis krigen opstod, forudså man østlige flankesikringsoperationer frem mod Kielerkanalen, men et egentligt angreb på Danmark ventedes ikke umiddelbart, og til langt op i 1960'erne blev den østlige amfibiekapacitet tolket defensivt. Et angreb på Sjælland ventedes først, hvis fremstødet ind i Forbundsrepublikken havde succes. Denne tolkning blev justeret i slutningen af 1960'erne, bl.a. i lyset af den sovjetiske flådepolitik på verdenshavene, og et mørkere trusselsbillede trængte igennem. Det blev nu opfattelsen, at landsætningsoperationen mod Sjælland som forudsætning for gennembruddet af stræderne havde første prioritet og ikke var betinget af udviklinger andre steder. Sovjetunionen lagde nu afgørende vægt på erobringen af det danske og nordtyske område og ville derfor søge at erobre stræderne tidligst muligt. For Jyllandsoperationens vedkommende opererede FE med flere muligheder, men i en første fase forudsås kun et fremstød til Kielerkanalen.

I 1976 hedder det i trusselsvurderingen, at Sjælland er „velforsvaret“ og generelt synes et lysere syn på forsvarsmulighederne på dette tidspunkt at være trængt igennem, om end man på ingen måde undervurderede den kontinu-

erlige modernisering, der havde fundet sted i øst, navnlig på det landmilitære område. Vurderingen var her, at Sovjetunionen i kraft af den „teknologiske revolution“ havde opnået en betydelig forøgelse af divisionernes kampkraft og kunne vælge at kæmpe såvel konventionelt som på flere nukleare niveauer. På flådeområdet undervurderede man heller ikke det omfattende østlige flådepotentiel herunder opretholdelsen af en „betragtelig“ amfibiekapacitet, men det var dog opfattelsen i FE, at Warszawapagtflåderne i Østersøen ville have svært ved at løse deres opgaver i krigstid.

FE blev i 1970'erne opmærksom på den *specifikke* polske interesse for Danmark og analyserede nøje de politiske og militære tendenser i Polen, men synes at have hældet til den opfattelse, at operationer mod Danmark skulle ledes af Sovjetunionen og gennemføres af sovjetiske, polske og eventuelt østtyske tropper.

Perioden 1979-1991 (se kapitel 77-80)

I udredningen påpeges, at den kolde krigs sidste fase (1979 til 1991) var kendetegnet ved en skærpet vestlig politik over for Sovjetunionen, der også bidrog til den voksende spænding mellem Øst og Vest. I utilfredshed med den sovjetiske militærpolitik og tredjeverdenspolitik valgte USA fra 1975 at opgive detenten og at give Sovjetunionen et øget militært modspil for at få den til at ændre sin tolkning af de strategiske forhold i Verden. Fra midten af 1970'erne blev NATO-styrkernes kapabilitet forøget for at justere det militære styrkeforhold i Europa, og Carter-administrationen gik i offensiven med sin menneskerettighedspolitik, der i Sovjetunionen blev opfattet som et angreb på styrets legitimitet. For Reagan-administrationen var bekæmpelsen af Sovjetunionen fra starten den egentlige hovedopgave, og den vedtog i januar 1982 en ny overordnet hemmelig strategi for en offensiv mod Sovjetunionen, der som midler betjente sig af retorik, oprustningspolitik, offensiv flådepolitik og psykologisk krigsførelse. Ifølge en udtalelse fra viceforsvarsminister Fred Iklé agerede Reagan-administrationen i sin politik over for Sovjetunionen bevidst i grænseområdet mellem krig og fred.

Den nye overordnede amerikanske strategi opererede med en afskaffelse af de hidtidige principper og normer for Vestens forhold til Sovjetunionen i form af anerkendelsen af Sovjetunionens legitimitet, af styrkemæssig paritet eller ligevægt og af et afspændings- og forhandlingsberedskab. Strategien var ikke aftalt eller diskuteret med europæerne, men de forudsattes at spille en rolle qua NATO-medlemmer, idet en opprioritering af NATO's øvelser indgik i planen. Men herigennem opstod den specielle situation, at amerikanerne søgte at implementere en ny overordnet hemmelig strategi for forholdet til Sovjetunionen, mens europæerne gik ud fra, at den hidtidige strategi med dens balancer mellem forsvar, afspænding og forhandling (jf. Harmel-rapporten og Helsingfors-slutakten) stadig var operativ. Dette forhold skabte ikke uventet problemer og fremkaldte bety-

delig vrede og frustration i det transatlantiske forhold i begyndelsen af 1980'erne.

Det stærkeste middel i den amerikanske strategi var uden tvivl den psykologiske krigsførelse, der satte ind mod Sovjetunionen fra 1982. Denne del af Reagan-administrationens politik blev i særlig grad hemmeligholdt, og først i 1994 blev den overhovedet kendt og enkeltheder dokumenteret. Målet med denne politik var at stresser sovjetledelsen og skabe usikkerhed hos den gennem provokerende militæroperationer tæt på Sovjetunionens grænser i form af ubådsoperationer, stort anlagte flådeøvelser og storstilede flyoperationer. Flyvninger uden et fast mønster blev således gennemført med hele eskadriller af fly ind over Nordpolen mod Sovjetunionen og langs Sovjetunionens grænser.

Østersøen blev også inddraget i denne politik over for Sovjetunionen, idet NATO-landenes flådemæssige og flymæssige tilstedeværelse blev kraftigt forøget. Som det fremgår af østtysk efterretningsmateriale, voksede antallet af amerikanske flyvninger eksponentielt straks efter Reagan-administrationens tiltræden, og i de følgende år helt frem til 1980'ernes slutning prægede en særdeles omfattende flåde- og flyaktivitet fra NATO-landenes side billedet i Østersøen. Ifølge den østtyske flådechef Theodor Hoffmann præsterede NATO-styrkerne i året 1988 ca. 1100 skibs- og 3500 flyindsatser i de tre østlige flåders operationsområde i Østersøen. I 1981 grundstødte en sovjetisk ubåd af Whiskey-klassen i den svenske skærgård. Denne hændelse skabte mange politiske efterdønninger i Sverige og Nordeuropa. Efter bl.a. den tidligere amerikanske forsvarsminister Caspar Weinbergers og den tidligere britiske marineminister Sir Keith Speeds udtalelser fandt der i de efterfølgende år en række vestlige ubådsoperationer sted i den svenske skærgård med henblik på at teste det svenske ubådsforsvar. Operationerne blev af den svenske regering, samt svensk og international opinion generelt tillagt Sovjetunionen og udlagt som en supermagts aggressive og truende adfærd over for en mindre neutral stat. Samtidig blev der rettet skarp kritik mod Palme-regeringen for ikke at gøre nok for at standse de fremmede ubådes indtrængen. De involverede udenlandske og svenske flådekredse informerede ikke den svenske regering og forsvarschef om de vestlige ubådsoperationer.

Den vestlige offensiv trængte forbavsende hurtigt Sovjetunionen i defensiven, og den vestlige politik blev stort set kun gengældt på det verbale plan. Sovjetunionen valgte i det hele ikke at svare igen på den amerikanske konfrontationspolitik, men holdt sig til en vent-og-se-politik. Reagans første udenrigsminister Alexander Haig, der havde kendskab til aktiviteterne fra sin plads i National Security Planning Group, udtalte i august 1984: „Russerne vedblev med at være meget, meget moderate, meget, meget ansvarlige i denne administrations første tre år. Jeg vægrede mig ved at tro på deres tålmodighed.“ Haigs udsagn bør næppe forlede til bagudrettet ønsketænkning om den sovjetiske ledelse. I 1991 sagde marskal Ogarkov således om den daværende sov-

jetiske ledelse: „Gud ske tak og lov, at det eneste, der skete under dette bojarstyre, var Afghanistan.“⁴ Under Gorbatjov afløstes dette af en forsoningspolitik baseret på ensidige indrømmelser. Enkelte sovjetiske militære tiltag må i dag formentlig tolkes som sovjetiske styrkedemonstrationer – hvad de ikke blev af danske myndigheder ved den lejlighed – således en sejlads rundt om Sjælland med tre sovjetiske missilkorvetter i marts 1984. Den sovjetiske forsigtighed hang formentlig sammen med, at ledelsen havde erkendt, at man var ude af stand til at matche Vesten økonomisk, teknologisk og militært. Det påpeges i undersøgelsen, at forsvarsminister møderne i Warszawapagten allerede fra 1976 var præget af et dystert billede af Vestens militære formåen og „krigeriske intentioner“, og at møderne i slutningen af 1970'erne fokuserede på Vestens voksende muligheder for at tilkæmpe sig militær overlegenhed gennem bl.a. introduktion af nye højteknologiske våbensystemer.

Fornemmelsen af, at styrkeforholdet havde ændret sig og antagelig ville forskydes afgørende til Vestens fordel i løbet af nogle år, affødte flere defensive reaktioner. Allerede fra Carter-administrationens tid frygtede sovjetledelsen for et amerikansk kernevåbenangreb, en frygt der formentlig må tilskrives den revision af den amerikanske kernevåbenpolitik, der blev foretaget i 1979 og bl.a. skulle give mulighed for at tilintetgøre sovjetiske beslutningscentre i en krig. I maj 1981 etablerede sovjetledelsen det omtalte, meget store efterretningsprogram projekt „Rjan“, der løb frem til 1991 og omfattede en løbende rapportering til politbureauet. „Rjan“ blev iværksat hurtigt efter starten af Reagan-administrationens program for psykologisk krigsførelse og er antagelig til dels affødt af dette. Projektet, der skulle varsle om den vestlige nedtælling til et kernevåbenangreb på Sovjetunionen, blev strammet flere gange, således også i forbindelse med den vestlige kernevåbenøvelse „Able Archer“ i november 1983, hvor sovjetledelsen fejlagtigt troede, at amerikanerne havde startet forberedelserne til et angreb, og svarede igen med selv at alarmere kernevåbenstyrker. Det er bemærkelsesværdigt, at de amerikanske efterretningstjenester tilsyneladende ikke registrerede den sovjetiske krigsfrygt og eksistensen af projekt „Rjan“, hvad der foranledigede års selvransagelse i CIA.

Samtidig indledtes i østhærene – i den østtyske hær fra 1981 – en revision af den militære strategi, der begyndte at bevæge sig bort fra offensiven som den eneste tænkelige kampmåde. En afgørende betragtning for de østlige militærstrateger var den store tilvækst i vestligt panserværn, der efter egen opfattelse umuliggjorde gennemførelse af de klassiske angrebsoperationer. Som påvist i gennemgangen af de østtyske øvelser trådte et nyt østtysk feltreglement i kraft i 1983 med en ændret vurdering af forsvarskampens betydning. Et egentligt vendepunkt kom dog først med øvelsen „Jug-85“ i august 1985,

⁴ Oleg Grinevskij, *Tajny sovetsoj diplomatii*, [Det sovjetiske diplomatis hemmeligheder], Moskva: Vagrius, 2000, s. 335.

hvor man under indtryk af de amerikanske styrkers praktisering af Airland Battle-doktrinen øvede forsvarskamp i hele tre dage, før man gik over til egentlige offensive operationer. Det østlige svar i situationen var en forholdsregel om at kæmpe defensivt så længe, at en eventuel indledende vestlig styrkefordel gik tabt og muliggjorde østlige offensive operationer med udgangspunkt i et ændret styrkeforhold. I samklang med disse tendenser indskrænkede man under øvelserne nu også målene for operationerne i vestlig retning til alene at omfatte positioner i Forbundsrepublikken.

Fra 1980'ernes begyndelse stod NATO-styrkerne i kraft af ubåde, et øget antal missilbåde og den vesttyske flådes nye jagerbombere så stærkt i den vestlige Østersø, at de østlige flåder måtte begrænse deres planer. De østlige stabsøvelser drejede sig nu i hovedsagen om at vinde søherredømme i Østersøen, og efter en øvelse i 1980 blev der ikke mere afholdt større østlige flådeøvelser i Østersøen. Billedet dér blev i stedet igennem 1980'erne præget af store NATO-øvelser. I en vis forstand var man vendt tilbage til den situation og det styrkeforhold, der karakteriserede 1950'erne. På den baggrund var de østlige flåders gennembrud af stræderne og en landsætningsoperation mod Sjælland formentlig rykket meget på afstand, selvom disse operationer tilsyneladende ikke gled ud af krigsplanerne før i 1987.

Det er i det hele taget sandsynligt, at de i begyndelsen af 1960'erne konciperede krigsplaner i hovedtræk blev opretholdt frem til 1987, hvor Warszawa-pagtens nye defensive doktrin blev proklameret. Men Warszawa-pagtens planlæggere så, som det også fremgår af øvelsesbilledet, i 1980'erne givetvis mindre optimistisk på at gennemføre planerne end tidligere. Selvom den østtyske hær lejlighedsvis i 1980'erne øvede operationer, der omfattede Danmark, er der ikke gennem interviews med østtyske generaler konstateret tegn på, at østtyskerne, som formodet af flere forfattere, skulle have overtaget polakernes angrebsopgave mod Jylland som en konsekvens af uroen i Polen i 1980-1981. Uroen i Polen forplantede sig i øvrigt ikke til den polske hær.

Ændringen i 1987 af den østlige militære tænkning fokuserede på defensiven som hovedkampform. Militærdoktrinen blev koblet til det af Gorbatsjov-styret fra det tyske socialdemokrati overtagne begreb om „fælles sikkerhed“, der tilsigtede etablering af gensidige relationer mellem staterne baseret på tillid og tillidsskabende foranstaltninger og ikke på gensidig afskrækkelse. Forestillingen om at vinde en total sejr over en mulig fjende blev opgivet og erstattet af målet at forsvare eget territorium og forhindre, at en fjende satte sig fast der. En teoretisk afklaring af dette „aktive forsvar“, som det kaldtes i Sovjetunionen, lykkedes dog ikke under den kolde krig, men den gældende doktrin var medio 1988 ifølge udtalelser af ledende sovjetiske officerer, at man skulle kæmpe defensivt i ca. tre uger, mens diplomatiet fik sin chance, og derefter skulle situationen tages op til overvejelse. Som omtalt kunne der i forsvarskampen indgå kernevåben i begrænset omfang. Den her skildrede tendens blev videreført i CFE-traktaten af 1990, hvor Warszawa-pagtlandene

gik med til at lægge lofter over fem særligt offensive våbenkategorier. I denne Warszawapagtens slutfase fra 1987 til 1990 overtog de østtyske styrker forsvaret af DDR fra Elben og til Østersøen, mens den polske hær blev stillet i 2. echelon.

Warszawapagtlandenes mere begrænsede ambitioner og militære muligheder kom også til udtryk i de krigsspil (Global War Games), der udvikledes af den amerikanske flåde fra 1979 som led i udarbejdelsen af en ny flådestrategi, og i udvidet form gennemførtes til ind i 1990'erne. Her opgav man efter 1981 at tage udgangspunkt i worst case-tænkning og benyttede i stedet efterretningstjenesternes mest realistiske vurdering af de østlige mål. Resultatet var for så vidt en revision af gængse forestillinger, idet „Røds“ militære mål blev indskrænket fra at være „kontrol med Vesteuropa“ til at være det mere opnåelige „neutralisering af Forbundsrepublikken Tyskland“, ligesom man også kom til det resultat, at der fra „Røds“ side ville være mindre tilbøjelighed til at overskride kernevåbentærskelen, end man tidligere havde antaget. Samtidig bekræftede krigspillene, der også inddrog dansk område, at en eventuel storkrig kunne blive en langstrakt affære. Et af spillene omfattede også et østligt angreb på Jylland og NATO's efterfølgende forsøg på at bryde ud af Jylland. Først i slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne blev de amerikanske militære myndigheder klar over, at man også efter 1981 alvorligt havde overvurderet Warszawapagtens formåen i disse spil, „især dens evne til at kaste en tilsyneladende endeløs række af strategiske echeloner frem mod NATO's styrker på centralfronten.“⁵

Ser vi på den *danske trusselvurdering*, blev den ovenfor beskrevne militære udvikling kun i meget begrænset omfang omtalt af FE, der jo heller ikke havde som opgave at belyse de interne forhold i NATO-alliancen. Men ved kun at se på den østlige – på dette tidspunkt i høj grad reaktive – adfærd kunne det ikke undgås, at der i et vist omfang kom en skævhed ind i vurderingerne, der fremtræder som mere usikre end i tidligere faser af den kolde krig. I omfattende analyser blev de voksende politiske og økonomiske problemer i hele Østblokken belyst, uden at man dog drog den konklusion, at den militære kapabilitet var svækket. Den dybtgående krise i Polen blev fulgt meget nøje, men man drog ikke militære konsekvenser af krisen, og det var fortsat opfattelsen, at polske tropper i en krig ville spille en betydelig rolle mod Danmark. Generelt kan det siges om de danske militære analyser, at de gennemgående var ganske nøgterne, men at worst case-overvejelser dog rådede til det sidste, og at der faktisk kan noteres en vis skærpelse af vurderingerne i 2. halvdel af 1980'erne. I synet på Gorbatsjov fulgte man også længe den gængse NATO-vurdering, der betragtede ham som en yngre, subtil arvtager

⁵ Robert H. Gile, *Global War Game*, Second Series 1984-1988, (Newport Papers #20), Newport, Rhode Island: Naval War College, 2004, s. 131.

til forgængerne, og man var tæt på at anskue ham som farligere end disse på grund af hans gennemslagskraft i den vestlige offentlighed.

Hvad *konfliktmodellen* angik, lagde 1980'ernes trusselsbillede igen hovedvægten på angrebet på Jylland, og FE opererede med forskellige styrkesammensætninger af sovjetiske, polske og østtyske styrker afhængigt af, om krigen kom hurtigt eller efter et par ugers forberedelse. Et nyt træk var en formodet mere fremtrædende rolle for den 5. østtyske armé, specielt hvis krigen startede straks, i hvilket tilfælde den ventedes at føre angrebet frem til Kielerkanalen, hvorefter den ville blive afløst. Meget omkring disse styrkesammensætninger beroede på antagelser, hvad man heller ikke lagde skjul på. Mærkeligt var det, at FE i foråret 1987 – altså samtidig med Warszawapagtens fremlæggelse af sin nye defensive strategi – tilsyneladende under indflydelse af amerikanske efterretningsfolk nu gjorde sig til talsmand for eksistensen af en øget trussel mod Danmark, idet Warszawapagten skulle have ændret den overordnede strategi og nu lagde mere vægt på det nordtyske frontafsnit – og dermed Danmark – end tidligere. Oplysningen svarede som vist ovenfor ikke til det østlige øvelsesmønster i 1980'erne, men blev opretholdt i det danske trusselsbillede til ind i 1990'erne. Tidligere i 1980'erne havde FE ellers tydeligt nedtonet amfibietruslen mod Sjælland, hvor den blev gjort afhængig af udviklinger andetsteds. Det forventedes derfor heller ikke, at en invasion af Sjælland ville ske samtidig med et angreb på Slesvig-Holsten.

Konklusionen om, at den militære trussel mod Danmark var reduceret i 1980'erne, påkalder sig en perspektivering, som bedst kan ske ved at anskueliggøre de alvorlige militære konsekvenser, det kunne have fået, *hvis* Warszawapagten havde erobret Danmark. Kontrol med de danske flyvepladser ville tillade Warszawapagten at omgå NATO's luftforsvar på Centralfronten, gøre det lettere at rette luftangreb mod havne i Tyskland, Holland og Belgien og bidrage betydeligt til mulighederne for at anfægte NATO's luftherredømme i Nordsøen. Endvidere ville de sydnorske regerings- og befolkningscentre være udsat for angreb. Norges kapitulation ville isolere både Sverige og Finland. De militære konsekvenser af kapitulationen ville være tabet af Nordnorge, og det ville være næsten sikkert, at NATO's flåder måtte trække sig tilbage fra Grønland-Island-Norge-linjen til Grønland-Island-UK-linjen. Det var således klart, at NATO's stilling i hele Nordvesteuropa kunne afhænge af et heldigt gennemført forsvar af Danmark.⁶ Som udredningen kon-

⁶ Gile, *Global War Game*, s. 73f. ("Further analysis demonstrated that there would also be serious military repercussions from a Red conquest of Denmark. Possession of the Danish airfields would permit Red to outflank NATO air defenses on the Central Front, facilitate strikes on the West German and Benelux ports, and aid significantly in contesting air superiority over the North Sea. Also, Norway's centers of both government and population, located as they are to the south, would be subject to attack. The capitulation of Norway would isolate both Sweden and Finland. The military consequences of this capitulation would be the loss of North Norway, and the GIN line would almost certainly revert to the GIUK line. Clearly, the NATO position in all of northwestern Europe could hinge on the successful defense of Denmark.").

kluderer, var mulighederne for at forsvare Danmark blevet betydeligt bedre i 1980'erne, end de havde været i 1960'erne og 1970'erne. Udredningens vurdering af den reducerede militære trussel mod Danmark i 1980'erne er ikke kun af dansk interesse, men fører til en videregående konklusion om, at truslen mod hele det nordvesteuropæiske område og Centralfronten var reduceret i den kolde krigs sidste tiår. Ovenstående vurdering gælder for en situation, hvor der ikke var sket nuklear optrapning til krigsteaterniveau. I det tilfælde måtte ødelæggelsen af havne, flyvepladser og andre nøglepunkter antages at være sket så hurtigt, at krigens tyngdepunkter ville være blevet forlagt til fjernereliggende regioner.

Den efterretningsmæssige trussel (Se kap. 19-21, 46-49, 54-55, 76, 81)

Den væsentligste efterretningsmæssige trussel mod Danmark under den kolde krig udgik fra Sovjetunionen og Polen samt fra DDR, hvis aktiviteter dog først tager til i 1960'erne. Allerede i 1950'erne udfoldede Sovjetunionen og Polen et omfattende militært efterretningsarbejde mod Danmark, der gjorde brug af alle de gængse efterretningsmæssige metoder. Indhentningsarbejdet udsprang af det forhold, at det danske område havde strategisk betydning og i forbindelse med en eventuel konflikt forudsås at blive genstand for omfattende militære operationer. Aktiviteterne tjente som forberedelse af det efterretningsmæssige grundlag for at udføre egentlige krigsmæssige opgaver i området. En del af aktiviteterne udgik fra østlandenes ambassader i København, hvor efterretningsofficerer den kolde krig igennem fungerede som officielle militærattachéer, mens andre efterretningsfolk havde civile dækfunktioner. Derudover fungerede allerede på dette tidspunkt såvel danskere som borgere fra østlandene som agenter i et omfang, der i dag vanskeligt lader sig præcisere. Et særligt forhold gjorde sig gældende for de danske kommunister, der på partiniveau kanaliserede oplysninger om danske forhold videre til de østlige efterretnings tjenester og til de østlige kommunistpartier, mens de danske kommunister af forsigtighedsgrunde tilsyneladende kun i begrænset omfang blev indsat til operative opgaver.

I 1960'erne intensiveredes den østlige efterretningsindsats over for Danmark. Dette hang uden tvivl sammen med de krigsplaner, der udvikledes i Sovjetunionen i begyndelsen af 1960'erne og som forudsatte en erobring af det danske område i en krigs første fase. Den polske planlægning af operationerne, herunder ikke mindst landgangsoperationen mod Sjælland, førte til en målrettet efterretningsaktion, der er velbelyst og resulterede i en systematisk gennemfotografering og indsamling af efterretninger om kystforhold og havneforhold mm. i stort set hele landet. År efter år fra slutningen af 1950'erne til 1980'erne besejlede polske efterretningsfolk under dække af at være „lystsejlere“ de danske farvande og foretog herunder talrige havnean-

løb. Andre efterretningsfolk dækkede forholdene på landjorden og ikke mindst de militære øvelser. Østtyskerne, der især havde maritime krigsopgaver mod Danmark, intensiverede nu også deres aktiviteter i landet. De benyttede især illegale agenter, dvs. personer, der opholdt sig i Danmark med falsk identitet, jf. sagerne mod Holm Haase (1968) og Jörg Meyer (1978).

Fra dansk side blev man fra 1960'erne i stigende grad opmærksom på forbindelsen mellem spionageaktiviteter og en sabotage trussel i tilfælde af krigstid. Tolkningen var, at en del efterretningsaktiviteter udgjorde forberedelse for indsættelse af specialstyrker (diversionsenheder) mod danske nøglepunkter under en storpolitisk krise. I 1980 forventede FE, at der til det danske område var afsat omkring 30-40 sovjetiske, polske og østtyske diversionspatruljer. Eksistensen af disse patruljer er efter den kolde krigs ophør blevet bekræftet fra russisk og polsk side.

I 1960'erne og 1970'erne øgedes også det politiske efterretningsarbejde, idet de østlige efterretningstjenester søgte at pumpe journalister og politikere for informationer, samtidig med at de bestræbte sig på at skabe større forståelse for sovjetiske synspunkter. En voksende betydning fik i perioden den østlige industrispionage mod danske virksomheder, der, som de lignende aktiviteter i hele Vesten, skulle sikre, at Sovjetunionen ikke sakkede agterud på det militærteknologiske område. I 1980'erne fik denne industrispionage tilsyneladende endnu større betydning med baggrund i den rivende mikroelektroniske udvikling. Flere af de udvisningssager, der opstod i 1970'erne, havde deres udspring i sovjetiske forsøg på at erhverve embargobelagt materiale i Danmark.

I den kolde krigs sidste periode 1979-1991 var antallet af Warszawapagt-efterretningsfolk i Danmark nogenlunde konstant, idet der ved den sovjetiske repræsentation i gennemsnit for perioden 1980-1987 var tilknyttet 36 efterretningsfolk, for den polske repræsentation 10 efterretningsfolk og for den østtyske repræsentation 7 efterretningsfolk. En egentlig vækst kan kun konstateres for den ungarske repræsentations vedkommende, hvor efterretningsfolkene i 1987 (i alt 10; i 1981: 6) af hidtil ikke klarlagte grunde udgjorde halvdelen af repræsentationens stab. De forskellige militære mål var i hovedtræk undersøgt for længst, men der var behov for en løbende opdatering af den tidligere erhvervede viden tillige med indhentning af nye oplysninger. Forklaringen på opretholdelsen af de store stabe af efterretningsfolk kan til dels søges i, at andre efterretningsemner havde fået stigende betydning. Lanceringen af det store østlige efterretningsprojekt „Rjan“ i 1981, der skulle give Sovjetunionen varsel om et forstående vestligt atomangreb på Sovjetunionen og østlandene, havde givetvis også konsekvenser for Danmark, men det var vanskeligt at skelne denne virksomhed fra det allerede kendte operationsmønster og passe den ind i et større billede. I Washington forstod FBI ikke, hvorfor russerne pludselig begyndte at cirkle rundt i bil i regeringskvartererne ved nattetide. En del af den øgede østtyske

efterretningsaktivitet i Jylland i 1980'erne, der systematisk dækkede den jyske vestkyst, skal formentlig ses i sammenhæng med de vestlige forstærkningsplaner.

Derudover blev navnlig KGB indsat i overvejende politiske opgaver, der havde til formål at overvåge den politiske situation og virke for Sovjetunionens interesser på en række områder (NATO's dobbeltbeslutning, Norden som atomvåbenfri zone etc.), bl.a. i form af såkaldte aktive foranstaltninger. Ikke mindst gennem KGB-manden Oleg Gordijevskijs afsløringer opnåede de danske efterretningstjenester en enestående indsigt i Sovjetunionens aktiviteter på dette felt.

De hvilende agenter var et problem for de danske efterretningstjenester, fordi man vidste så lidt om dem. PET forventede – som i den forudgående fase af den kolde krig – at et antal herboende polske agenter ville blive aktiveret i tilfælde af krig. Efter den kolde krigs ophør er det gennem østtyske dokumenter, især de for Danmark relevante dele af det såkaldte Rosenholz-arkiv, blevet kendt, at der i 1970'erne og 1980'erne hvervedes et antal danske agenter til den østtyske udenlandsefterretningstjeneste (se kapitel 76 for en nærmere beskrivelse af materiale, aktivitetstyper mv.). Der var primært tale om yngre mennesker, som blev hvervet på ideologisk grundlag. Sagerne er blevet undersøgt af de danske myndigheder, og bortset fra en enkelt, den kendte Lenz-sag, har ingen af dem rummet et sådant materiale, at der blev fundet grundlag for tiltalerejsning, og kun i ét tilfælde basis for sigtelse, nemlig mod Lenz' mor. Det har ikke været muligt at påvise en markant eller afgørende infiltrering af det politiske liv, centraladministrationen eller forsvaret. Der er ikke afsløret storspioner for Warszawapagtlandene i Danmark. I Tyskland er der på grundlag af Rosenholz-materiale sket domfældelse af en dansk forretningsmand med uddannelse som militær flyveleder. Han arbejdede i perioden 1983-1990 for MfS for et honorar på 175.000 DM. Bl.a. samlede han oplysninger om flyvekontrolltjenesten under NATO-øvelser og videregav luftfotos af dansk område. Han og den medvirkende hustru blev ved tysk ret idømt bøder på 20.000 og 30.000 DM for deres MfS-virksomhed.

De østlige påvirkningsforsøg (Se kap. 16-18, 42-45, 73-75)

Sovjetunionen og de andre Warszawapagtlande søgte under hele den kolde krig at øve indflydelse på dansk politik. Det drejede sig især om udenrigs- og sikkerhedspolitiske spørgsmål som holdningen til NATO, til USA eller Forbundsrepublikken Tyskland, anerkendelse af DDR samt forslaget om en europæisk sikkerhedskonference. Men man søgte også at øve indflydelse på spørgsmål, der kun indirekte vedrørte dansk udenrigspolitik. Det gjaldt primært forsøget på at skabe en positiv forståelse i den danske befolkning for de politiske, sociale og kulturelle forhold i de socialistiske lande.

Begrebet fredelig sameksistens må opfattes som centralt for forståelsen af påvirkningspolitikken. Denne udenrigspolitiske doktrin, der blev introduceret af Khrusjtjov i 1956, lærte, at den samfundsmæssige konflikt mellem de kapitalistiske og socialistiske stater skulle udkæmpes uden brug af militære midler. Den ideologiske kamp mellem de forskellige samfundssystemer skulle dog fortsættes, eventuelt skærpes, men alene i form af kappestrid mellem systemerne, og den udelukkede ikke afspændingsmæssige bestræbelser. Den østlige propaganda og påvirkningspolitik udsprang således direkte af den udenrigspolitiske doktrin.

I 1950'erne søgte Sovjetunionen at øve direkte indflydelse gennem henvendelse til den danske regering eller ved at fremkomme med officiel kritik af det danske NATO-engagement. Denne politik viste sig imidlertid ikke at føre til de ønskede resultater, idet man fra sovjetisk side vurderede, at den snarere skubbede Danmark i vestlig retning. Resultatet var, at de socialistiske lande satsede på at få deres budskaber fremført af danske aktører. De socialistiske landes nærmeste allierede i Danmark var Danmarks Kommunistiske Parti (DKP), der var erklæret fortalere for såvel Sovjetunionens udenrigspolitik som dets samfundssystem. Partiet var næsten betingelsesløst loyalt over for Sovjetunionen og dennes allierede. Partiledelsen koordinerede nøje sin politik med de socialistiske landes, hvorved partiet også i en nordisk og europæisk sammenhæng kom til at fremtræde som doktrinært. Partiets styrke lå i fastholdelsen af en kompromisløs, revolutionær linje, dets svaghed var, at det i det store og hele bevægede sig efter Moskvas taktstok og måtte betale dyrt for Sovjetunionens undertrykkelse af opstandene i østlandene, specielt Ungarn 1956, der splittede partiet. Resultatet var marginalisering og isolation på den danske venstrefløj.

De danske efterretningstjenester holdt til stadighed øje med DKP, fordi partiet arbejdede til fordel for en fremmed magt og formodedes at undergrave det danske samfundssystem. Nogen større trussel mod det danske demokrati blev partiet ikke vurderet at udgøre, og en væsentlig svækkelse var da også sket, da Aksel Larsen og hans folk forlod DKP og dannede SF. Fra november 1958 til 1964 mødtes Aksel Larsen til en snes møder i København med repræsentanter for en vestlig efterretningstjeneste. De danske myndigheder modtog udførlige referater af de førte samtaler. I juni 1962 erklærede Aksel Larsen på et af disse møder: „Hvad jeg ønsker at gøre, er at splitte kommunistpartierne, bryde dem op og ødelægge dem, således som de er i dag. [...] I Danmark tror jeg virkelig jeg kan ødelægge kommunistpartiet, smide det ud, og det er det, jeg koncentrerer mig om.“ Igen i marts 1964 gav han udtryk for, at hans mål var at knuse partikommunismen i Danmark.⁷

⁷ DIIS-samlingen, dokument nr. 270. Se endvidere bind 4, bilag 5, som indeholder citater og hovedpunkter fra referaterne.

Fra begyndelsen af 1970'erne konstaterede man i efterretningstjenesterne, at DKP tabte terræn til det nye venstre, men samtidig også, hvorledes partiet i kraft af organisatorisk erfaring og engagement kunne indtage vigtige positioner primært i dele af fagbevægelsen, i fredsbevægelsen, i den organiserede EF-modstand og ikke mindst i venskabsforeningerne med de socialistiske lande, der i øst blev anset som udførende organer for landenes udenrigspolitik.

I erkendelse af kommunisternes begrænsede politiske indflydelse i Danmark søgte de socialistiske lande konsekvent at komme i dialog med og øve indflydelse på andre grupper. Landene udsøgte sig temaer, hvor de havde eller kunne påstå at have sammenfaldende interesser med de danske partnere og prøvede herigennem at skubbe partnerne i pro-østlig retning. Et særligt satsningsområde udgjorde de socialistiske landes store fredskampagne i 1970'erne og 1980'erne, hvor østlandene søgte at monopolisere begreber som fred og nedrustning. Denne taktik blev blandt andet imødegået af Moskva-uafhængige fredsbevægelser i Vesten. Men fredskampagnen gav de socialistiske lande mulighed for at etablere kontakter til ikke-kommunistiske fredsaktivister og til radikale og socialdemokrater.

De østlige påvirkningsforsøg udfoldedes i en proces, hvor lokale danske interesser og impulser fra østlandene flød sammen. Det kan følgelig ikke entydigt fastlægges, hvilke politikker og kampagner, der opstod som følge af østlig påvirkning, og hvilke, der udgik fra danske organisationer. I nogle kampagner, som eksempelvis kampagnen mod neutronbomben, kan der påvises klare paralleller med hensyn til retorik og mål, og kampagnerne kunne også fremvise konkrete resultater. Det lykkedes ikke de socialistiske lande at udvirke virkelige ændringer i centrale spørgsmål, hverken i dansk politik eller i den generelle politiske holdning. Det gjaldt i første række de store spørgsmål om tilhørsforholdet til NATO og tilslutningen til EF. De socialistiske lande formåede ligeledes kun i begrænset omfang at skabe et positivt billede af deres eget politiske system.

Sammenfattende om de tre trusler

Sovjetunionen udnyttede under den kolde krig i høj grad sit militærapparat under varetagelsen af sine interesser i Europa, herunder ikke mindst oprettholdelsen af herredømmet i Østeuropa. Den sovjetiske militærpolitik over for Vesteuropa byggede på to store valg. Det første blev gjort af Stalin, der i slutningen af 1940'erne besluttede at bibeholde en række armeer (i alt mere end 20 divisioner) i Østtyskland, et tal der forblev relativt uændret gennem årene. Det andet blev truffet i begyndelsen af 1960'erne, hvor man valgte en stærkt offensiv militær strategi for en eventuel krig i Europa, en offensiv strategi, der blev fastholdt frem til anden halvdel af 1980'erne. En af dens oprindelige hovedforudsætninger – at en storkrig fra starten ufravigeligt ville blive ud-

kæmpet som en kernevåbenkrig – blev dog forladt allerede omkring 1965. De nævnte valg udgør to af den kolde krigs helt afgørende og strukturerende fænomener og fik den største betydning for dansk sikkerheds- og forsvarspolitik. I sin afskrækkelsespolitik over for USA og i sin krisestyringspolitik udnyttede Sovjetunionen sin troppetilstedeværelse og omfattende militære kapabilitet i Østtyskland og Østeuropa. Det er ikke undersøgelsens opfattelse, at Sovjetunionen havde intentioner om at indlede et militært angreb på Vesteuropa, herunder Danmark, og blot afventede en gunstig situation for at realisere sine planer.

Hvilken sovjetisk militær trussel eksisterede der så mod Vesteuropa i disse år? Hvis vi tager udgangspunkt i undersøgelsens definition af en militær trussel, jf. indledningen, ifølge hvilken der til en *egentlig* militær trussel også kræves en påvist intention, må det *retrospektivt* siges, at der under den kolde krig på baggrund af det undersøgte materiale ikke kan påvises en egentlig militær trussel fra Sovjetunionens og de andre Warszawapagtlandes side mod Vesteuropa, herunder Danmark, forstået som en bevidst planlægning af et uprovokeret angreb. På grund af en række forhold, bl.a. den ganske omfattende viden, der i dag eksisterer om den kollektive beslutningsproces i Kreml (efter Stalin) og de vilkår, den nukleare afskrækkelse skabte fra 1950'erne og fremefter, vurderes det i dag heller ikke som sandsynligt, at der har eksisteret en sådan intention om et uprovokeret angreb. I sin selvforståelse (der kom til udtryk i den såkaldte militærdoktrins politiske del) var den sovjetiske udenrigspolitik defensiv og afspejlede objektive forhold i verden. Dette forhold kom bl.a. til udtryk i den sovjetiske øvelsespraksis, der altid tog udgangspunkt i et vestligt angreb på Øst. Konstateringen af, at der ikke kan påvises en egentlig militær trussel, er en *historisk* konstatering, men den har betydning for forståelsen af hele den kolde krig.

For *samtiden* var det ikke muligt at afklare, om der eksisterede en egentlig trussel eller ej, men det var til gengæld klart, at der eksisterede en betydelig *potentiel* eller mulig militær trussel fra Sovjetunionen og de øvrige Warszawapagtlande. Det uprovokerede sovjetiske angreb spillede ikke nogen særlig rolle i de vestlige efterretningstjenesters vurderinger. Disse tjenester var navnlig optaget af, at Sovjetunionen kunne tænkes at angribe eller true med at angribe, hvis Vesten en gang i fremtiden blev afgørende svækket. Men man udelukkede heller ikke, at en krig kunne vokse ud af en krise eller opstå ved en fejltagelse. Det var således, man tænkte i NATO-kredsen, hvilket også fandt udtryk i det officielle danske trusselsbillede udarbejdet af FE („Truslen mod Danmark“). I FE's trusselsbillede opereredes der ved siden af den *store* trussel mod hele Vesteuropa tillige i ca. et tiår frem til omkring 1980 med muligheden af en *begrænset* østlig militæroperation alene rettet mod de danske øer – enten muliggjort ved en svækkelse af NATO eller som en slags gengældelsesaktion.

Den nævnte potentielle trussel mod hele Vesteuropa – den *store* trussel – var betinget af den offensive militære planlægning, der rådede i Sovjetunionen

og inden for Warszawapagten specielt i årene 1961-1987, og som betød, at østlandene havde valgt optionen at udkæmpe en eventuel krig med Vesten på modpartens territorium. Det indebar for Danmarks vedkommende, at landet, uagtet det førte en bevidst afspændingspolitik, ville blive inddraget i en stor-krig fra dennes første dag, samt at der meget hurtigt ville blive gjort forsøg på erobring af landet gennem stort anlagte operationer. Disse krigshandlinger ville på grund af ødelæggelser og tab af menneskeliv udgøre en katastrofe for Danmark. Det gjaldt selvsagt i endnu højere grad, hvis der blev indsat kernevåben i forbindelse med operationerne.

I og med, at Sovjetunionen valgte offensiven som kampform i sin krigsplanlægning, blev en betydelig potentiel trussel det sikkerhedspolitiske hovedvilkår for Danmark, Norge, Forbundsrepublikken Tyskland og andre stater, der umiddelbart ville komme i berøring med den østlige krigsmaskine. Hvis Sovjetunionen i sin sikkerhedspolitik havde valgt en mere defensiv model, i lighed med den Gorbatjov indførte i 1987, hvor man begrænsede sig til at forsvare egne områder i tilfælde af krig, ville Warszawapagtlandene være blevet opfattet som en væsentlig mindre trussel.

Politisk mere afgørende var for samtiden noget andet: fornemmelsen i brede dele af den vestlige offentlighed af en mere eller mindre diffus trussel udgående fra Sovjetunionen. Dette kunne kaldes den *følte* eller den *perciperede trussel*. Trusselsfornemmelsen bundede i karakteren af det sovjetiske samfundssystem og den sovjetiske militærpolitik, men var også betinget af det bilde, der blev tegnet af Øst i de vestlige medier. Intensiteten af den varierede betydeligt, også i den danske offentlighed, afhængigt af den optræden, Sovjetunionen aktuelt lagde for dagen, og af særskilte indenrigs- og udenrigspolitiske forhold. Generelt udgjorde den følte trussel én, om end vigtig, faktor blandt flere under udformningen af den sikkerhedspolitik, Danmark og de andre vesteuropæiske lande førte. Som eksempel på udslagene kan nævnes den stærkt følte trussel, der i 1948 var hovedårsag til Danmarks tilslutning til NATO (hvor der ikke var nogen egentlig trussel). Andre eksempler var Ungarn 1956 og Tjekkoslaviet 1968. Omvendt var den forholdsvis afdæmpede trusselvurdering i Danmark i 1964-1965 bl.a. et resultat af danske mediers forholdsvis positive fremstilling af Khrusjtjov og sovjetisk udenrigspolitik i samme periode. Generelt må man sige, at den perciperede trussel ikke havde nogen entydig sammenhæng med den potentielle militære trussel. Den potentielle østlige trussel målt i militær kapacitet var på mange måder størst i afspændingsårene.

Dernæst den *efterretningsmæssige* trussel. Det forekommer rimeligt at se de omfattende østlige efterretningsoperationer mod Danmark gennem det meste af den kolde krig under tre aspekter: (1) som et forberedende element i den østlige militære planlægning med henblik på en krigssituation, (2) som industrispionage og (3) som politisk spionage. Dette indebærer, at det med hensyn til (1) og (2) næppe giver mening at tale om en separat efterretningsmæs-

sig trussel uafhængigt af den potentielle militære trussel. Efterretningsoperationerne var gennem årene i betydeligt omfang dikteret af de planlagte militære operationer og falder dermed ind under vurderingen af denne trussel. I og med at efterretningsoplysningerne aldrig blev testet, er det heller ikke muligt at give en vurdering af deres betydning i det samlede operative billede. Det kan blot konstateres, at de militære efterretningsoperationer mod Danmark var meget intensive, og at det indsamlede materiale har været stort. Den politiske spionage (3) synes at have haft en omfattende karakter. Den sigtede også mod en eventuel krigssituation, men havde især betydning for tilrettelæggelsen af forskellige fredstidsinitiativer over for Danmark, herunder påvirkningsforsøg og subversive handlinger.

Det skal dog også nævnes, at der i de østlige efterretningsoperationer mod Danmark var indbygget en mere defensiv varslingsfunktion, der byggede på en forudsætning om, at der hurtigt ville ske en styrkeopbygning i det danske område i forbindelse med et vestligt angreb på Østblokken. Denne aflæsning af indikatorer på et forestående fredsbrud synes at have spillet en stor rolle fra 1970'erne i forbindelse med dækningen af NATO's øvelsesaktiviteter og mere specifikt i 1980'erne under gennemførelsen af operation „Rjan“. Denne del af efterretningsarbejdet kan have haft en beroligende og stabiliserende funktion.

Den trussel, der udgik fra de i sovjetkommunismen bundende *påvirkningsforsøg*, varierede i intensitet fra periode til periode, men fik kun begrænset betydning i Danmark. Dette var betinget af samfundsmæssige og økonomiske tendenser, men også af at bevægelsens bærer i Danmark, partiet DKP, på grund af sin doktrinære karakter og Moskva-afhængighed aldrig udviklede sig til andet end et marginaliseret og isoleret venstrefløjsparti. I kraft af sin organisatoriske erfaring og infiltreringstaktik fik det en vis indflydelse i protestbevægelserne og i visse afgrænsede miljøer.

DKP bidrog efter evne til kampagnerne mod USA og EF inden for venstrefløjen og protestbevægelserne, men for mange af bevægelserne her var den sovjetiske samfundsmodel allerede fra 1960'erne uacceptabel eller uinteressant som rollemodel. Disse bevægelsers holdninger indebar således ikke støtte til sovjetkommunismen og har begrænset interesse for en undersøgelse, der fokuserer på truslen fra øst. Men det lykkedes uden tvivl for de østlige propagandaapparater i 1970'erne og 1980'erne specielt gennem fredspropagandaen at få nye kontakter også til de etablerede partier. I flere kampagner kan der konstateres sammenfaldende synspunkter og et vist parallelløb. Det ses ikke, at de østlige påvirkningsforsøg førte til ændringer af den førte politik i Danmark eller den generelle politiske holdning.

